

Rozdział VIII. *Późnośredniowieczne i nowożytnie konstrukcje drewniane na brzegu Narwi*

Dariusz Krasnodębski, Hanna Olczak

VIII.1. Zarys stratygrafii

W 2004 r. przeprowadzono wstępne rozpoznanie obszaru znajdującego się na brzegu Narwi, u południowo-wschodniego podnóża grodziska (por. rozdz. III, ryc. III.1). Wykop (nr 2) postanowiono otworzyć w pobliżu miejsca, gdzie znajduje się rząd dębowych pali, wbitych pionowo w poprzek koryta Narwi (stan. 39, por. Stafiński 1937b, 11; Kamiński 1956a, 252; Koperkiewicz, Szulta 2011). Na początku XXI w. widocznych tu było sześć słupów, o średnicy ok. 0,2–0,3 m, usytuowanych w odległości od 0,2 m do 2,2 m od siebie. Można przypuszczać, że pierwotnie było ich znacznie więcej, gdyż na szkicu wykonanym przez Aleksandra Stafińskiego tworzą one szereg wchodzący na łąki położone na wschodnim brzegu rzeki (por. rozdz. III, ryc. III.4). W 2004 r. cztery podobne pale, rozmieszczone w odległości 1,4–4,5 m od siebie, w rzędzie prostopadłym do wyżej opisanego, zarejestrowano również wzdłuż zachodniego brzegu Narwi, u podstawy grodziska i wylotu południowej części fosy. Po II wojnie światowej poszukiwania w tym miejscu prowadził Władysław Litwińczuk, który nad brzegiem rzeki znajdować miał m.in. zachowane w całości późnośredniowieczne i nowożytnie naczynia gliniane.

Wykop o wymiarach 10 × 2 m usytuowany był w odległości ok. 10 m od brzegu rzeki i zorientowany po osi wschód – zachód (ryc. VIII.1). Miąższość przebadanych nawarstwień wynosiła od ok. 0,9 m w części wschodniej do ok. 2,3 m w zachodniej. Ich spągu jednak nie osiągnięto ze względu na wysoki stan wody oraz obecność dobrze zachowanych konstrukcji drewnianych, które postanowiono pozostawić w nienaruszonym stanie. Odkryto nawarstwienia datowane od późnego średniowiecza do czasów współczesnych, które przypisano do pięciu faz osadniczych (fazy 1–5). Materiały starsze (pradziejowe i wczesnośredniowieczne) występowały wyłącznie na złożu wtórnym.

VIII.1.1. Faza 1

Najstarszy odkryty w tym miejscu poziom osadniczy tworzyła warstwa żółtobeżowego żwiru (warstwa 69; warstwa – dalej cyt.: w.), o miąższości powyżej 0,35 m, której spągu nie osiągnięto ze względu na wysoki stan wody (ryc. VIII.2: 1). W dolnej części wykopu stopniowo przechodziła ona w naturalne osady rzeczne, bez materiałów zabytkowych. Warstwa zawierała dużą ilość drewna dębowego i sosnowego, głównie gałęzi i patyków, ale też kawałków ze śladami obróbki, na przykład fragmentów desek i kołków (ryc. VIII.2: 2). Znaleziono w niej także ok. 100 ułamków ceramiki naczyniowej, przeważnie późnośredniowiecznej (tabl. VIII.4: 4, 6, 7; VIII.5; VIII.6: 1, 2), kilkanaście fragmentów kości zwierzęcych oraz dębo-

wą kijankę, o długości ok. 40 cm, szerokości ok. 8–9 cm i grubości ok. 2 cm (ryc. VIII.3; tabl. VIII.1: 5). Obecność w warstwie znacznej ilości silnie zerodowanej polepy (ok. 15 dm³), w tym dużych kawałków z odciskami o charakterze konstrukcyjnym, wskazuje, że nastąpiła w niej akumulacja elementów zniszczonych umocnień grodu, związanych zapewne z późnośredniowieczną fazą V (por. rozdz. VII.1).

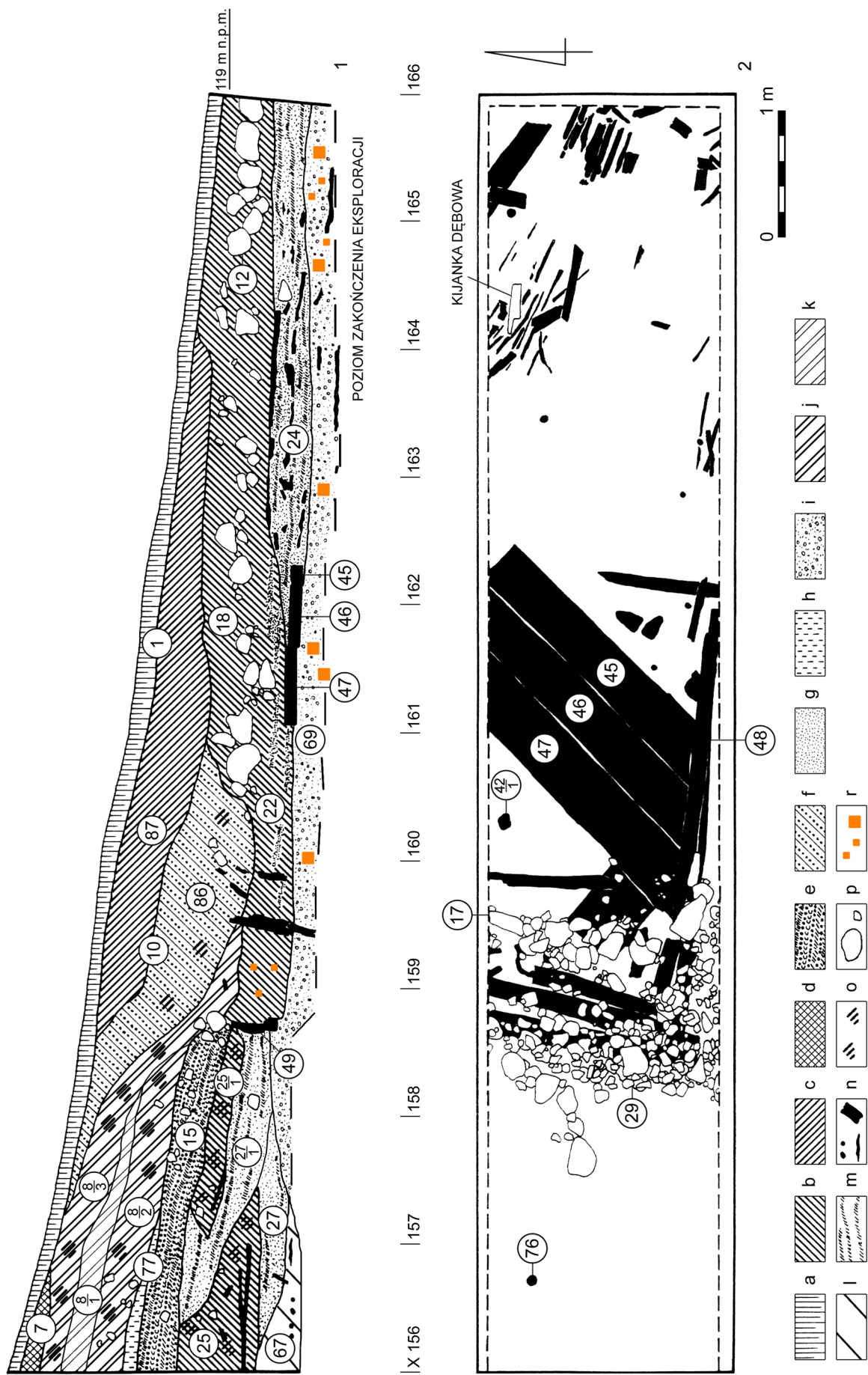

Ryc. VIII.1. Suraż, pow. białostocki, stan. 1. Widok wykopu 2 od południowego wschodu. Fot. D. Krasnodębski

VIII.1.2. Faza 2 – konstrukcja nr I

W okresie tym powstała drewniana konstrukcja nr I (w. 45, 46, 47 i 57), stanowiąca jeden z elementów zagospodarowania tego odcinka brzegu Narwi (ryc. VIII.2: 2; VIII.4–8). Na stropie warstwy 69, który wcześniej wyrównano, ułożono obok siebie trzy duże deski, prawdopodobnie sosnowe¹. Miały one ok. 0,35–0,45 m szerokości i 0,07–0,09 m grubości. Zorientowane były po osi północny wschód – południowy zachód, tworząc konstrukcję o szerokości ok. 1,25 m. Zewnętrzne brzegi skrajnych desek posiadały rant o szerokości do 0,1 m i zachowanej wysokości ok. 0,05–0,08 m, który zapewne miał zapobiegać wlewaniu się wody. Poniżej znajdowała się ułożona prostopadle sosnowa deska o szerokości ok. 0,45 m i grubości ok. 0,1 m (w. 57), o półkolistym obrzeżu, służąca prawdopodobnie do ustabilizowania całości. Odsłonięty w wykopie fragment konstrukcji nie pozwala na określenie jej przeznaczenia. Można przypuszczać, że stanowiła ona część kładki lub pomostu, ułatwiającego dostęp do rzeki.

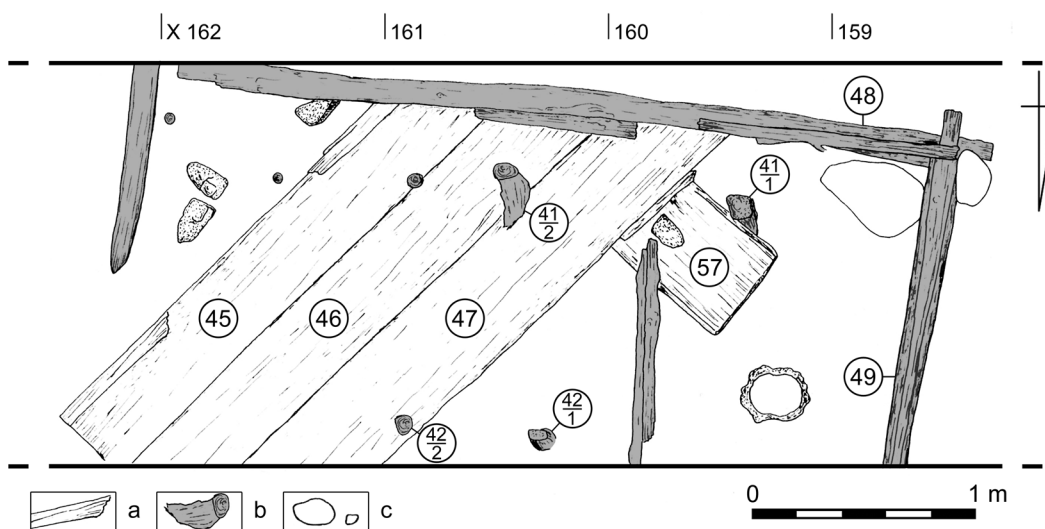
¹ Analizy botanicznej drewna nie wykonano ze względu na decyzję o pozostawieniu konstrukcji w stanie nienaruszonym dla celów przyszłych badań i ewentualnej rekonstrukcji. O gatunku drewna wnioskować można na podstawie stanu jego zachowania oraz wyników analizy tworzącej tę samą konstrukcję deski 57.

Ryc. VIII.2. Suraż, pow. białostocki, stan. 1, wykop 2. Plan zbiorczy wykopu z drewnianymi konstrukcjami i brukami kamiennymi (2) oraz profil północny (1): a – humus współczesny; b – brunatnoczarna (10YR 2/1), lekko błotnista ziemia; c – brunatnoczarna (10YR 2/1) piaszczysta ziemia; d – ciemnoszarobrunatny (10YR 3/1) piasek z żółtymi plamkami (10YR 5/4); e – sploty beżowoszarego (10YR 4/1–4/2), ciemnoszarobrunatnego (10YR 3/1) i oliwkowego (2,5Y 4/2–3/2) piasku; f – ciemnoszarobrunatny (10YR 3/1) piasek przemieszany z żółtym (10YR 6/6) i gliną; g – beżowy (10YR 5/2) piasek; h – szara (10YR 4/1) i pomarańczowobrazowa (7,5YR 4/3) glina, miejscami przepalona; i – beżowożółty (10YR 5/3) żwir; j – czarny (N 1,5/0) przepalony piasek; k – brunatny (10YR 4/3) piasek; l – beżowoszary (10YR 4/2) błotnisty piasek; m – sploty ciemnoszarego (10YR 3/1) i czarnego (10YR 2/1) piasku; n – drewno; o – węgiel drzewny; p – kamienie; r – polepa. Rys. H. Olczak, Z. Tragarz

Ryc. VIII.3. Suraż, pow. białostocki, stan. 1, wykop 2. Dębowa kijanka i kawałki drewna w warstwie 69 (faza 1). Fot. D. Krasnodębski

Ryc. VIII.4. Suraż, pow. białostocki, stan. 1, wykop 2. Środkowa część wykopu z drewnianymi konstrukcjami nr I (faza 2) i II (faza 3): a – drewno fazy 2; b – drewno fazy 3; c – kamienie. Rys. H. Olczak, Z. Tragarz

Ryc. VIII.5. Suraż, pow. białostocki, stan. 1, wykop 2. Środkowa część wykopu, z widocznymi deskami konstrukcji nr I (w. 45–47). Fot. D. Krasnodębski

Ryc. VIII.6. Suraż, pow. białostocki, stan. 1, wykop 2. Pozostałości konstrukcji nr I (faza 2) i II (faza 3). Widok od wschodu. Fot. D. Krasnodębski

Ryc. VIII.7. Suraż, pow. białostocki, stan. 1, wykop 2. Pozostałości konstrukcji nr I (faza 2) i II (faza 3). Widok od zachodu. Fot. D. Krasnodębski

Z omawianą fazą łączyć można niektóre odkryte w wykopie drewniane słupy. Dwa z nich, w przekroju mierzące ok. $0,2 \times 0,1$ m, znajdowały się w odległości ok. $0,15$ m na wschód od deski 45 (ryc. VIII.4). Kolejny ustawiony był ok. $0,5$ m na południe od nich. Górne części pali znajdowały się na tym samym poziomie, co domniemany pomost. Z tego samego okresu pochodzić może także kolisty w przekroju słup o średnicy ok. $0,3$ m, odkryty w odległości ok. 1 m na zachód od konstrukcji (ryc. VIII.4; VIII.7).

VIII.1.3. Faza 3a – wzniesienie konstrukcji nr II

Podczas kolejnego etapu zagospodarowywania brzegu Narwi powstała drewniana konstrukcja nr II. W obrębie wykopu znalazł się najprawdopodobniej jej południowo-zachodni narożnik (ryc. VIII.2: 2; VIII.4; VIII.6; VIII.7). Budowla nie powieliała układu opisanego wcześniej pomostu, lecz była zorientowana z zachodu na wschód, prostopadle do brzegu rzeki. Wzniesiona została częściowo na jego deskach, częściowo zaś na warstwie 69. Jej podstawę tworzyły ociosane prostokątne belki, o szerokości ok. $0,10$ – $0,12$ m i podobnej wysokości. Pod ścianę południową (w. 48) włożono krótką deseczkę, której zadaniem było wyrównanie nierówności, spowodowanej istnieniem rantów w deskach pomostu z wcześniejszego okresu (ryc. VIII.8). Na belkach ułożone były dwie warstwy desek, o szerokości ok. $0,2$ m i grubości ok. $0,08$ m. Tworzyły one konstrukcję zrębową, zachowaną do wysokości ok. $0,4$ m. Na wschód od ściany zachodniej (w. 49) odkryto trzy kolejne deski, pochodzące prawdopodobnie z jej wyższej, zniszczonej części. Południowo-zachodni narożnik budowli wzmocniony

był od wewnątrz dużym kamieniem, podtrzymywany przez mniejszy, znajdujący się od zewnątrz. Kolejny gład, o wymiarach $0,6 \times 0,5$ m, leżał w środkowej części konstrukcji, na deskach starszego pomostu, jednak jego związek z opisywaną fazą nie jest pewny. W odległości ok. 1,0–1,2 m na wschód od zachodniej ściany budowli odkryto równoległą do niej deskę, ustawioną na boku. Od zachodu podparta ona była trzema małymi kołeczkami, wbitymi ukośnie w grunt. Na podstawie analizy dendrologicznej dwóch próbek można przypuszczać, że konstrukcja zbudowana została z drewna sosnowego (Michniewicz 2004). Trudno stwierdzić, czy związana z nią była także dębowa deska odkryta w północno-wschodniej części wykopu, leżąca równoległe do południowej ściany, w odległości ok. 1,7 m od niej.

Ryc. VIII.8. Suraż, pow. białostocki, stan. 1, wykop 2. Południowa ściana (w. 48) konstrukcji nr II fazy 3, wzniesiona na deskach konstrukcji nr I fazy 2 (widok od północnego wschodu). Fot. D. Krasnodębski

Z konstrukcją nr II związane były przypuszczalnie różnego rodzaju drewniane kołki, odkryte na powierzchni całego wykopu, w większości wbite w warstwę 69 (ryc. VIII.2: 2; VIII.4). Dwa z nich znajdowały się w odległości ok. 0,25–0,30 m na północ od jej południowej ściany. Pierwszy (w. 41/2), o średnicy ok. 0,15 m, osadzony był między deskami pomostu starszej fazy – w tym celu wcześniej przewierconymi – i wystawał na wysokość ok. 0,3 m ponad ich powierzchnię. Drugi słup (w. 41/1) wbity był przy południowej krawędzi belki 57 i także sięgał ponad jej poziom, na ok. 0,4 m. W odległości ok. 1,0–1,2 m na północ od nich znajdowały się dwa kolejne kołki (w. 42/1, 42/2), w tym jeden ustawiony na zachodniej desce starszego pomostu. Również ich górne części wystawały na ok. 0,2–0,4 m ponad poziom podstawy konstrukcji nr II. Na wschód od opisanych pali odkryto co najmniej osiem mniejszych kołeczków, o średnicy ok. 0,08 m, ustawionych w różnej odległości od siebie (ryc. VIII.2: 2; VIII.4). Większość z nich tworzyła rząd w pobliżu ściany południowej, z czego jeden wbity był między deski pomostu nr I. Trzy pale, o średnicy ok. 0,1 m (m.in. w. 76), znajdowały się też na zewnątrz od zachodniej ściany konstrukcji, w odległości od ok. 0,2 do ok. 1,6 m od niej, jednak ich związek z omawianą fazą nie jest pewny.

Funkcja opisywanej konstrukcji jest trudna do określenia. Ze względu na wysoki – przynajmniej okresowo – stan wody w rzece, mało prawdopodobne wydaje się wzniesienie w tym miejscu budynku. Być może zatem był to rodzaj pomostu, który od strony lądu usadowiony był na gruncie, zaś w części dochodzącej do rzeki na palach.

Z fazą budowy konstrukcji nr II związane są dwie warstwy odkryte w zachodniej części wykopu, u podstawy grodziska. Dolna z nich (w. 67) to beżowoszary piasek o miąższości do 0,35 m i stropie opadającym w kierunku południowo-wschodnim, zgodnie z naturalnym ukształtowaniem skarpy (ryc. VIII.2: 1). W jego niższej części znajdowała się horyzontalna warstewka niewielkich kawałków drewna, zapewne faszyny. Powyżej zalegała ciemnoszara glina (w. 66) o miąższości ok. 0,1 m, której spąg i strop opadały na południe. Zawierała ona kawałki dobrze zachowanego i na wpół zbutwiałego drewna, m.in. wiórów, które można interpretować jako odpady związane z budową konstrukcji nr II. Resztki drewna pochodziły głównie z sosny i dębu, najczęściej z pni (w tym grubych), ale też z gałązek i martwicy korkowej, rzadziej z pni i gałęzi innych gatunków drzew: jesionu wyniosłego, grabu zwyczajnego, olchy, topoli oraz topoli lub wierzby (Michniewicz 2004). Znalezione tu też trzy niewielkie dębowe paliki lub kliny, m.in. jeden o długości 24 cm i czworokątnym przekroju poprzecznym mierzącym ok. $1,8 \times 1,7$ cm, w górnej części rozszerzającym się do ok. $3,6 \times 3,0$ cm (tabl. VIII.1: 6), oraz drugi, o długości 29 cm i czworokątnym przekroju o wymiarach ok. $7,5 \times 6,5$ cm, ku dołowi ostro zwężający się (tabl. VIII.1: 7). Ponadto w warstwie 66 odkryto nieliczne ułamki naczyń późnośredniowiecznych, kilka fragmentów kości zwierzęcych oraz kilkanaście bryłek polepy, zwykle mocno zerodowanej.

VIII.1.4. Faza 3b – użytkowanie konstrukcji nr II

Z okresem bezpośrednio następującym po wzniesieniu konstrukcji nr II związane są prawdopodobnie warstwy odkryte w zachodniej części wykopu (w. 25, 27, 28 i 65). Miały one w większości charakter spływowy, z nachyleniem na południowy wschód lub wschód, zgodnie z kształtem stoku skarpy (ryc. VIII.2: 1). Warstwa 65, o miąższości ok. 0,2 m, odłożyła się w południowo-zachodnim narożniku wykopu, bezpośrednio na drewnianych odpadach związanych z budową konstrukcji nr II. Był to żółtokremowy żwir z nielicznymi czarnymi spływami. Nad nim zalegał podobnej miąższości beżowy żwir z cienkimi warstewkami brązowej próchnicy i ciemnoszarego piasku, a także kilkanaście kawałkami zbutwiałego drewna (w. 28). Górną strefę spływów tworzyły naprzemiennie leżące warstwy beżowego piasku (w. 27 i 27/1) oraz brunatnoczarnego piasku z ciemnobrązowymi plamami, powstałymi przypuszczalnie w wyniku wygnicia drewna (w. 25 i 25/1). Ich łączna miąższość wynosiła ok. 0,8 m. Opadały one w kierunku wschodnim, dochodząc do zachodniej ściany konstrukcji nr II. Lepiej zachowane kawałki drewna, o poziomym układzie, tworzyły skupisko w spągu warstwy 25. W tej części wykopu znaleziono nieliczne zabytki ruchome, głównie ułamki późnośredniowiecznej ceramiki naczyniowej (tabl. VIII.4: 1, 2) i bryłki polepy. Ponadto w warstwach 25 i 25/1 odkryto kilka fragmentów cegieł i wykonanych na kole garncarskim kafli piecowych.

Przedłużeniem warstw 27 i 27/1 na wschód był beżowy piasek rzeczny o miąższości ok. 0,3 m, z ciemnoszarymi spływami i dużą liczbą kawałków drewna, miejscami ułożonych warstwowo (w. 24). Znajdował się on przy północnej granicy wykopu, zapewne na zewnątrz ścian

konstrukcji nr II (ryc. VIII.2: 1). Natomiast wypełnisko jej wewnętrznej części stanowiła brunatnoczarna ziemia, miejscami ze spływami jasnego piasku (w. 22). Zawierała ona kawałki zbutwiałego drewna, drobne węgle drzewne i dużą liczbę różnej wielkości kamieni. W obu warstwach odkryto fragmenty ceramiki datowanej od wczesnego średniowiecza po czasy nowożytny, przy czym w pierwszej z nich (w. 24) widoczna była przewaga naczyń późnośredniowiecznych, zaś w drugiej (w. 22) – nowożytnych (tabl. VIII.2; VIII.3). Pozyskano z nich również nieliczne ułamki polepy, cegieł i kafli, m.in. fragment prawdopodobnie trójdzielnego, narożnego kafla z wklęsłą ścianką środkową, ornamentowanego stylizowanymi łodygami i pokrytego zielonym szkliwem ołowiowym (tabl. VIII.6: 3). Występujące w górnej części warstwy 22 materiały z XIX–XX w. związane były zapewne z obecnością w tym miejscu młodszego wkopu (por. faza 5).

VIII.1.5. Faza 4

Kolejna faza wiąże się przypuszczalnie z okresem następującym po zaprzestaniu użytkowania konstrukcji nr II. Pomiędzy jej ścianami, powyżej warstwy 22, ale też prawdopodobnie na północ i wschód od niej, odłożył się brunatnoczarny piasek, miejscami z jaśniejszymi plamkami i drobnymi węglami drzewnych (w. 18). Znajdowały się w nim nieliczne kawałki rozłożonego drewna oraz różnej wielkości otoczaki. Te ostatnie skupiały się zwłaszcza przy północnej granicy wykopu, tworząc w tym miejscu luźny bruk (w. 12). Zachowana miąższość warstwy 18 wahała się od 0,3 do 0,6 m, przy czym największa była w zachodniej części konstrukcji nr II. Zróżnicowanie chronologiczne znalezionych w jej górnej części materiałów wskazuje, że okres jej formowania był bardzo długi i sięgał czasów współczesnych.

Na zewnątrz od zachodniej ściany konstrukcji nr II, powyżej struktur fazy 3b, odłożyła się spływowa warstwa 15. Był to beżowoszarzy piasek z ciemnoszarobrunatnymi i oliwkowymi warstewkami, zawierającymi domieszkę mierzwy lub osadów rzecznych. Jego miąższość wynosiła 0,2–0,3 m, a spąg i strop opadały w kierunku rzeki (ryc. VIII.2: 1). Nad nim odłożyła się cienka (ok. 0,1 m) warstewka szarej gliny, miejscami przepalona na pomarańczowobrazowo, z drobnymi węgielkami drzewnymi (w. 77). Powyżej znajdowała się warstwa spalenizny (w. 8/2), opadająca w kierunku południowym i wschodnim, zgodnie z nachyleniem stoku skarpy. Był to czarny piasek o miąższości do ok. 0,35 m, z bardzo dużą ilością popiołu i węgla drzewnych. We wschodniej części warstw 8/2 i 15 odkryto skupisko składające się z co najmniej dwóch warstw różnej wielkości kamieni, często ze śladami przepalenia (w. 29, ryc. VIII.2: 2; VIII.9; VIII.10). Tworzyły one pas o szerokości ok. 0,5 m i wysokości ok. 0,4 m, ciągnący się wzdłuż zachodniej ściany konstrukcji nr II i gdzieś przykrywający pochodzące z niej deski. Grupa luźno leżących kamieni znajdowała się również nieco dalej na wschód, wewnątrz konstrukcji (w. 17). Przykryte one były brunatnym piaskiem o miąższości 0,1–0,2 m (w. 8/1) i znajdującą się powyżej niego kolejną warstwą spalenizny (w. 8/3). Opisane struktury można interpretować jako osuwisko z wyższej części nasypu wału grodziska. Duża zawartość spalenizny wskazuje na zniszczenie w wyniku pożaru jakiejś budowli z drewna i kamieni, usytuowanej w wyższej części umocnień nieużytkowanej już warowni. W warstwach osypiskowych, zwłaszcza zaś w 8/1, 8/2 i 8/3, znajdowała się duża liczba cera-

miki naczyniowej, głównie nowożytnej. Odkryto w nich też nieliczne ułamki kafli, polepy i cegieł oraz kilka przedmiotów żelaznych, m.in. gwoździe i fragment wygiętego noża (tabl. VIII.1: 3).

Ryc. VIII.9. Suraż, pow. białostocki, stan. 1, wykop 2. Zachodnia część wykopu na poziomie górnych desek konstrukcji nr II (faza 3) oraz kamieni fazy 4 (w. 29). Na profilach widoczne warstwy osuwiskowe z nasypu wału grodziska. Fot. D. Krasnodębski

Ryc. VIII.10. Suraż, pow. białostocki, stan. 1, wykop 2. Kamienie fazy 4 (w. 29) na niższym poziomie eksploracji. Fot. D. Krasnodębski

VIII.1.6. Faza 5

Faza ta związana jest z użytkowania tego miejsca w ostatnim czasie, zapewne w XIX i I. połowie XX w. Następowało wówczas dalsze osuwanie się ziemi z wyższej części nasypu wału grodziska. W wyniku tego procesu w zagłębieniu terenu u jego zewnętrznej podstawy osadziła się ciemnoszarobrunatna ziemia o miąższości do 0,7 m, przemieszana z żółtym piaskiem, a gdzieś z plamami gliny, zawierająca dużą liczbę węgli drzewnych (w. 86). Oprócz ceramiki naczyniowej znaleziono w niej m.in. fragment prawdopodobnie ołowianego przedmiotu, mający kształt kolca o zachowanej długości 3,07 cm i prostokątnym przekroju, mierzącym $0,35 \times 0,62$ cm (tabl. VIII.1: 4). Natomiast w wyższej części stoku odnotowano cienką warstwę ciemnoszarobrunatnego piasku z żółtymi plamkami (w. 7). Pochodzą z niej liczne ułamki ceramiki, półprodukt z poroża lub rogu z odciętą górną i dolną częścią, o długości 3,6 cm i średnicy od 1,79 do 2,25 cm (tabl. VIII.1: 1), a także kilka zabytków żelaznych, m.in. fragment przedmiotu o nieokreślonej funkcji, być może grotu bełtu do kuszy (tabl. VIII.1: 2). Świadectwem niszczenia stanowiska w tym okresie są dwa wkopy, m.in. duży dół znajdujący się w środkowej części przebadanego obszaru (ob. 87; obiekt – dalej cyt.: ob)².

VIII.2. Ceramika naczyniowa

VIII.2.1. Kontekst stratygraficzny i stan zachowania

W wyniku badań w wykopie 2 pozyskano 1868 fragmentów ceramiki naczyniowej, datowanej na późne średniowiecze i okres nowożytny (por. aneks 2, tab. 7)³. Podstawą analizy były materiały pochodzące z warstw przyporządkowanych do faz 1–3 (w. 22, 24, 25, 28, 65, 66, 67 i 69), liczące łącznie 313 ułamków. Z opracowania wyłączono ceramikę odkrytą w nawarstwieniach powstałych w późniejszych okresach. Były to zespoły przemieszane, z przewagą wyrobów nowożytnych, a znajdujące się w nich fragmenty naczyń późnośredniowiecznych były słabo zachowane i nie wносиły nowych informacji do opracowania.

Poddany analizie zbiór charakteryzuje się znacznym stopniem rozdrobnienia. Przeważają w nim środkowe części naczyń – 234 fragmenty (ok. 75%), jako wylewy sklasyfikowano 37 ułamków, a jako dna – 36. Wydzielono też po dwa fragmenty pokrywek, nóżek patelni i uch (por. aneks 2, tab. 8). Nie pozyskano całych naczyń. Tylko nieliczne wylewy zachowane były do wysokości załomu brzuśca lub nieco poniżej niego. Jako duże okazy I kategorii wielko-

² Według relacji mieszkańców Suraza w okolicy wykopu miała znajdować się niegdyś pracownia garncarska, funkcjonująca jeszcze w okresie międzywojennym. Brak jej jednak na planie geodezyjnym z 1920–1921 r. Nie stwierdzono także w tym miejscu odpadów po produkcji garncarskiej, ani innych materialnych dowodów na istnienie warsztatu. A. Kamiński wspomina o odkrywaniu w pobliżu południowej części fosy, między grodziskiem a kościołem, kawałków wapienia „pokrytych szklistą powłoką o różnej barwie, od białej do zielonkawo-brązowej” oraz lokalnej tradycji mówiącej o wytwarzaniu w tym miejscu w okresie nowożytnym kafli (Kamiński 1956b, 138).

³ W wykopie znaleziono również nieliczne ułamki naczyń z innych okresów – pradziejów (10 fragm.), wczesnego średniowiecza (66 fragm.) oraz z przełomu wczesnego i późnego średniowiecza (5 fragm.). Chronologii 25 fragmentów naczyń nie określono (por. aneks 2, tab. 7). Materiały wczesnośredniowieczne oraz z przełomu wczesnego i późnego średniowiecza omówiono w rozdziale VI.2.

ściowej (dalej cyt.: kat.) sklasyfikowano 61 fragmentów ceramiki, a więc ok. 19,5% zbioru⁴. Materiały II kat. stanowią ok. 65,5% (205 fragm.), zaś okruchy III kat. – ok. 15% (47 fragm.). Na 193 ułamkach naczyń (ok. 62%) stwierdzono ślady erozji, natomiast na 17, pochodzących głównie z warstw 24 i 69, wtórnego przepalenia (por. aneks 2, tab. 8). Najmniejszy udział egzemplarzy zerodowanych odnotowano w warstwach 22, 24 i 66. W pozostałych był on bardzo wysoki i przekraczał 80%. Większość zniszczeń widocznych na powierzchni ceramiki spowodowana była działaniem wody.

Ślady użytkowania, w postaci przywartych zwęglonych substancji prawdopodobnie pochodzenia organicznego, odnotowano na 38 ułamkach naczyń (por. aneks 2, tab. 8). Większość z nich pozyskano z warstw 24 i 69 (po 13 fragm.). Na zewnętrznej powierzchni jednego z garnków stwierdzono okopcenia.

VIII.2.2. Surowce i techniki wykonania

Omawiana ceramika jest mocno zróżnicowana pod względem techniki wykonania. W warstwach datowanych na późne średniowiecze i początek okresu nowożytnego zdecydowanie przeważały naczynia dwóch grup technologicznych (dalej cyt.: GT) – wykonane na kole techniką lepienia wałeczkowego i całkowicie obtaczane (GT-A) oraz wykonane techniką taśmowo-ślizgową (GT-B i GT-C1)⁵. Ze względu na zły stan zachowania materiałów w wielu przypadkach nie było możliwe wiarygodne określenie sposobu wykonania. Oba rodzaje wyrobów wypalano zarówno w atmosferze utleniającej, jak i redukcyjnej. Ogółem na naczynia GT-A (54 fragm.), GT-B (57 fragm.) i GT-C1 (98 fragm.) przypada ok. 66% ułamków pochodzących ze struktur faz 1–3 (ryc. VIII.11). Znaczną serię w omawianym zbiorze stanowią także egzemplarze wykonane techniką toczenia i wypalone w atmosferze redukcyjnej (GT-C2 – 78 fragm., ok. 25%). Natomiast wyroby pozostałych grup technologicznych występują sporadycznie: GT-D (1 fragm.), GT-E (2 fragm.) i GT-F2 (2 fragm.). W przypadku 21 fragmentów naczyń wypalonych w atmosferze redukcyjnej techniki wykonania nie udało się określić (GT-C3). Odmienne proporcje poszczególnych grup technologicznych odnotowano wśród materiałów pochodzących z nawarstwień fazy 4 i 5. W zbiorze tym zdecydowaną większość (ok. 71%) stanowią toczone naczynia wypalone w atmosferze redukcyjnej (GT-C2), tzw. siwaki (ryc. VIII.12).

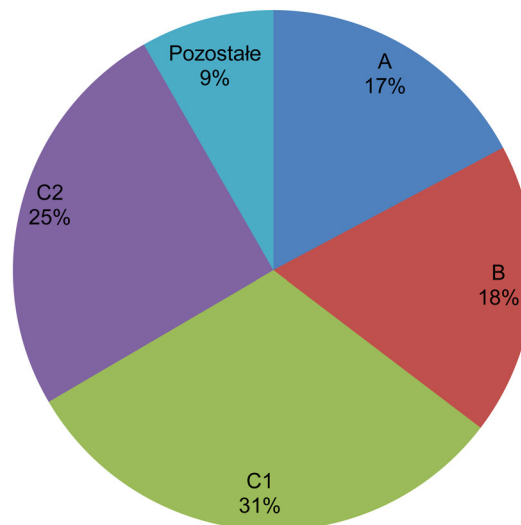
Przyjmuje się, że w okresie późnego średniowiecza garncarze stosowali technikę taśmowo-ślizgową oraz przeżywającą się jeszcze przez długi czas technikę ugniatania z wałeczków lub taśm gliny. Naczynia wykonane tą ostatnią, tzw. tradycyjne lub wiejskie, niekiedy interpretuje się jako towary sprowadzane do miast z terenów wiejskich (Kruppé 1967, 202–204). Ze względu na duży udział w Suraziu tzw. wyrobów tradycyjnych można przypuszczać, że były one wytworem miejscowych warsztatów. Technika ugniatania wykonywano wyłącznie naczynia kuchenne (garnki, patelnie i pokrywki), natomiast taśmowo-ślizgową również tzw. naczynia stołowe. Jako surowca używano głównie glin żelazistych, które po wypaleniu w atmosferze utleniającej przybierały barwę od pomarańczowej do ciemnobrunatnej, a w atmosferze re-

⁴ Na temat metody określenia stopnia rozdrobnienia ceramiki naczyniowej por. rozdz. VI.2.1.

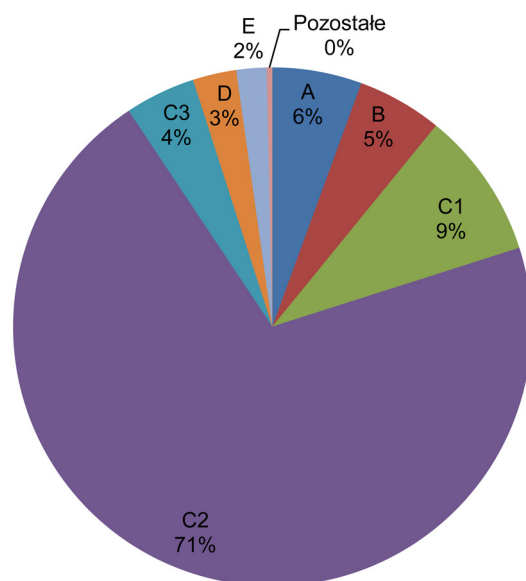
⁵ Na temat wyróżnionych grup technologicznych ceramiki późnośredniowiecznej i nowożytnej por. rozdz. VII.2.3.

dukcyjnej czarną lub szarą. Garnki GT-B często mają plamiste lub ciemnobrunatne zabarwienie ścianek, będące zapewne wynikiem nieudanego wypału redukcyjnego. Natomiast wyroby dobrze wypalone w atmosferze utleniającej, o pomarańczowej barwie powierzchni i jednolitych przełamach, tzw. ceglaste (GT-D), są w omawianym zbiorze bardzo nieliczne.

Ryc. VIII.11. Suraż, stan. 1, pow. białostocki, wykop 2. Grupy technologiczne (GT) późnośredniowiecznej i nowożytnej ceramiki naczyniowej pochodzącej z warstw faz 1–3. Oprac. H. Olczak

Ryc. VIII.12. Suraż, stan. 1, pow. białostocki, wykop 2. Grupy technologiczne (GT) późnośredniowiecznej i nowożytnej ceramiki naczyniowej pochodzącej z warstw faz 4 i 5. Oprac. H. Olczak

We wszystkich przypadkach diagnostycznych w masie ceramicznej naczyń późnośredniowiecznych stwierdzono domieszkę schudzającą. Występowała ona w różnej ilości, zazwyczaj średniej i dużej. Wyróżniono dwa główne rodzaje domieszki – kamienny tłuczeń i piasek, stwierdzono też pojedyncze przypadki mieszania obu tych komponentów. Wyroby charakteryzowały się niejednorodnym składem mas ceramicznych, w dużym stopniu zależnym od techniki wykonania. Dla produktów tzw. tradycyjnych (GT-A) typowa była domieszka tłuczniowa, o granulacji sięgającej czasami nawet ok. 0,2 cm. Również garncarze posługujący się tech-

niką taśmowo-słizgową nie zrezygnowali całkowicie z tego składnika, nawet przy produkcji naczyń stołowych, a wykorzystywany przez nich piasek często był zanieczyszczony grubszymi ziarnami. Wśród materiałów GT-B proporcje między okazami z domieszką tłuczni a piasku są wyrównane, zaś w grupie GT-C1 obserwować można lekką przewagę egzemplarzy z domieszką piasku.

Na niewielkiej części den naczyń późnośredniowiecznych odnotowano pozostałości podsypki, głównie tłuczni. Są to na ogół okazy bardzo lekko wklęsłe lub płaskie, wykonane najprawdopodobniej bez nakładki na tarczę koła. Na kilku innych dnach widoczne są ślady odcinania od tarczy koła. Wydaje się, że w przypadku analizowanego zbioru fragmenty z podsypką pochodzą z garnków GT-A, zaś te ze śladami odcinania z wyrobów GT-B i GT-C1. Nie stwierdzono obecności obu rodzajów śladów poprodukcyjnych na tych samych dnach. Czasami przy krawędzi den znajduje się pierścień dookolny, powstały zapewne w wyniku mocowania naczyń na kole przy pomocy dodatkowego wałeczka gliny (por. Hołubowicz 1950, 158–160; Bobrinskij 1978, 39).

Większość wyrobów, które można łączyć z okresem nowożytnym, wykonana została prawdopodobnie techniką toczenia. Wskazuje na to ich cienkościennosc i brak widocznych śladów zlepienia taśm gliny. Podobnie jak w przypadku ceramiki późnośredniowiecznej, główny surowiec stanowiła glina żelazista, jednak o odmiennym składzie domieszki. W przełamach naczyń GT-C2, GT-D i GT-E stwierdzono wyłącznie zawartość piasku, głównie drobnoziarnistego. Wydaje się, że dopiero upowszechnienie się techniki toczenia spowodowało, że garnkarze w staranniejszy sposób przygotowywali surowiec, m.in. usuwali z domieszki grubsze ziarna. Z naczyń wyrabianych z glin wypalających się na biało (GT-F2) pochodzą tylko dwa fragmenty ceramiki. Ich przełamy nie zawierają widocznej nieuzbrojonym okiem domieszki. W związku z brakiem w dorzeczu górnej Narwi tego typu surowców wyroby te należy uznać za importy (por. rozdz. VII.2.3).

VIII.2.3. Formy i ornamentyka

Ze względu na znaczny stopień rozdrobnienia materiałów tylko niewielką ich część przyporządkowano do określonych typów naczyń (tab. VIII.1). Większość z nich tworzą fragmenty garnków. Za wyroby późnośredniowieczne uznano 22 ułamki garnków, które sklasyfikowano jako GT-A (9 fragm.), GT-B (5 fragm.) i GT-C1 (8 fragm.). Nie zauważono zależności między techniką wykonania a kształtem garnków i morfologią ich krawędzi. Wyróżniono przykłady pięciu rodzin form (dalej cyt.: RF; por. rozdz. VII, tabl. VII.1). Przeważają okazy RF-III A, charakteryzujące się bardzo wąską szyjką, stanowiącą wyraźną granicę między górną częścią brzuśca i krótkim, wychylonym na zewnątrz wylewem (6 fragm., tabl. VIII.3: 4, 5; VIII.4: 3; VIII.5: 3, 4). Ponadto wydzielono pojedyncze garnki RF-II A (tabl. VIII.3: 1), RF-II B (tabl. VIII.2: 1), RF-V (tabl. VIII.2: 3) i RF-VI (tabl. VIII.4: 1). Najbardziej jednolite pod względem kształtów są wyroby GT-C1, które wszystkie zaliczono do RF-III A. Natomiast najmocniej zróżnicowane są garnki GT-A, wśród których odnotowano aż cztery rodziny form. W zbiorze stwierdzono przykłady wszystkich trzech kategorii wylewów charakterystycznych dla materiałów późnośredniowiecznych (Kruppé 1961, 39, ryc. 1; por. rozdz. VII, tabl. VII.2: 1). Do brzegów z wrębem i okapem należą typy G-IX (2 fragm., tabl. VIII.2: 3; VIII.5:

8), G-X (1 fragm., tabl. VIII.3: 5) oraz G-XIB (3 fragm., tabl. VIII.3: 4; VIII.4: 2; VIII.5: 4) i G-XIC (2 fragm., tabl. VIII.4: 3). Dwa pokrewne podtypy to wylewy z wrębem, lecz bez okapu – G-VIIIA (3 fragm., tabl. VIII.3: 1; VIII.5: 1, 6) i G-VIIIB (4 fragm., tabl. VIII.3: 7; VIII.5: 2, 3, 7). Natomiast krawędzie bez wrębów i okapów reprezentowane są przez dwa okazy typu G-I (tabl. VIII.3: 8; VIII.4: 1) oraz przez pojedyncze ułamki sklasyfikowane jako G-IIA (tabl. VIII.2: 1), G-IIB (tabl. VIII.2: 2), G-IIIA (tabl. VIII.3: 6) i G-VA (tabl. VIII.5: 9). Dna garnków na ogół są bardzo lekko wklęsłe, bez lub z pierścieniem dookołnym – typ IIA (tabl. VIII.2: 4, 6; VIII.5: 5; por. rozdz. VII, tabl. VII.2: 2) oraz typ IIB (tabl. VIII.2: 8; VIII.4: 7). Rzadziej występują egzemplarze płaskie bez pierścienia, czasami z wyodrębnioną stopką (typy IA i IA-S, tabl. VIII.4: 5). Forma den związana była w dużym stopniu z techniką wykonania naczyń, na przykład okazy z pierścieniem stwierdzono tylko wśród garnków tzw. tradycyjnych (GT-A), natomiast stopki charakterystyczne są głównie dla wyrobów taśmowo-ślizgowych (GT-B, GT-C1).

Tab. VIII.1. Suraż, pow. białostocki, stan. 1, wykop 2. Zestawienie typów naczyń późnośredniowiecznych i nowożytnych pochodzących ze struktur faz 1–3 pod względem przynależności do grup technologicznych

Typ naczynia \ Grupa technologiczna	GT-A	GT-B	GT-C1	GT-C2	GT-C3	GT-E	GT-F2	Łącznie
Garnki	9	5	8	3	1			26
Dzbany/kubki/pucharki		1+1?	1+3?	1?			1	3+5?
Miski			1					1
Naczynia stołowe nieokreślone			2+2?			1		3+2?
Patelnie	1				1			2
Pokrywki	1		1					2

Większość najlepiej zachowanych garnków późnośredniowiecznych to okazy duże i bardzo duże, o średnicy wylewów od 16 do 18 cm (tabl. VIII.2: 1; VIII.3: 1, 2; VIII.4: 1, 2; VIII.5: 1–3), a sporadycznie ok. 20 cm (tabl. VIII.2: 3). Formy małe (średnica do 12 cm włącznie) i średniej wielkości (13–15 cm) należą do wyjątków (tabl. VIII.4: 3; VIII.5: 4). We wszystkich diagnostycznych przypadkach średnice brzuśców garnków są większe niż krawędzi.

Cztery fragmenty garnków wypalonych w atmosferze redukcyjnej, wykonanych techniką toczenia (GT-2) lub nieokreśloną (GT-C3), można wiązać z okresem nowożytnym. Jeden z nich to egzemplarz RF-IIIA, o średnicy wylewu ok. 18 cm, zaopatrzony w odchodzące od krawędzi taśmowate ucho o szerokości 2,5 cm (tabl. VIII.3: 3).

Przewaga wśród omawianych materiałów garnków o krawędziach z wrębami sugeruje, że większość z nich była przykrywana pokrywkami. W zbiorze odnotowano jednak tylko dwa fragmenty pokrywek, należące do grup technologicznych A (tabl. VIII.3: 14) i C1 (tabl. VIII.2: 10).

Do ceramiki kuchennej zaliczyć można także fragment nóżki tzw. patelni, którą przyporządkowano do grupy technologicznej A. Inny ułamek pochodzi z podobnego naczynia o nieokreślonej technice wykonania, wypalonego w atmosferze redukcyjnej (GT-C3).

Naczynia stołowe są nieliczne i słabo zachowane (14 fragm., tab. VIII.1). Okazy wykonane techniką taśmowo-ślizgową, na ogół GT-C1, a wyjątkowo GT-B, można łączyć z okresem późnego średniowiecza. Wyróżniono wśród nich fragmenty wylewów dzbanów lub kubków (tabl. VIII.2: 9; VIII.3: 10, 11; VIII.5: 11) oraz być może górną część miski (tabl. VIII.2: 5). Z naczyń stołowych (dzbanów?) pochodzą zapewne również dwa dna (tabl. VIII.2: 11; VIII.5: 10) i ułamki brzuśców (tabl. VIII.4: 4, 6; VIII.6: 1, 2). Na okres nowożytny datować można dwa fragmenty wyrobów szklonych GT-E i GT-F2. Pierwszy z nich to płaskie dno bez pierścienia dookólnego, z zagładzoną stopką (typ IA-S), pochodzące z kubka lub pucharka (tabl. VIII.2: 7). Jego wewnętrzna powierzchnia pokryta jest jasnozielonym szkliwem. Drugi ułamek, należący do GT-F2, to dno podobnego typu (IA), na którego obu powierzchniach zachowały się pozostałości brązowozielonego szkliwa. Więcej fragmentów naczyń szklonych pozyskano z warstw przemieszanych (ryc. VIII.12). Ponadto drobny ułamek wylewu GT-C2 może pochodzić z nowożytnego dzbana.

Pomiędzy garnkami późnośredniowiecznymi należącymi do odmiennych grup technologicznych nie zaobserwowano różnic w zdobnictwie. Ich dekorację stanowiły najczęściej rzadko rozstawione i słabo widoczne żłobki dookolne, pokrywające górne i środkowe części brzuśców (tab. VIII.2). Tylko na jednym wyrobie stwierdzono dwa wątki ornamentacyjne – żłobki i rytą linię falistą. Naczynia stołowe z tego okresu zdobione były przy pomocy polerowania (linie proste, linia falista), rzadziej rytymi żłobkami dookólnymi lub pasem ornamentu wykonanego radełkiem (tabl. VIII.2: 5, 9; VIII.4: 4, 6; VIII.5: 10; VIII.6: 1, 2). Natomiast wyroby nowożytne dekorowane były najczęściej wzorami polerowanymi w postaci pionowych lub nieregularnych linii (12 fragm.). Rzadziej stosowano polerowanie ścianek na całej powierzchni naczyń (2 fragm.), żłobki (1 fragm.) lub żłobki powiązane z polerowanymi liniami (1 fragm.).

Tab. VIII.2. Suraż, pow. białostocki, stan. 1, wykop 2. Zestawienie typów ornamentów naczyń późnośredniowiecznych i nowożytnych pochodzących ze struktur faz 1–3 z uwzględnieniem grup technologicznych

Typ ornamentu \ Grupa technologiczna	GT-A	GT-B	GT-C1	GT-C2	Łącznie
Żłobki dookolne	8	4	16	1	29
Żłobki dookolne i pojedyncza linia falista	1				1
Wzór polerowany liniowy lub nieokreślony			7	12	19
Wzór polerowany falisty			1		1
Wzór polerowany liniowy lub nieokreślony i żłobki dookolne			2	1	3
Wzór polerowany, żłobki dookolne i ornament radełkowy			4		4
Polerowana powierzchnia		1	4	2	7
Polerowana powierzchnia i żłobki dookolne			3		3

VIII.2.4. Charakterystyka ceramiki w obrębie faz użytkowania i powiązania kulturowe

Analizowany zbiór obejmuje zarówno fragmenty naczyń związanych z użytkowaniem tego odcinka brzegu Narwi, jak i pochodzące z warstw osuwiskowych z nasypu wału grodziska. Jest on zróżnicowany technologicznie i stylistycznie, a także chronologicznie.

Reprezentująca najstarszą wydzieloną fazę warstwa 69 oprócz materiałów późnośredniowiecznych zawierała również niewielką liczbę fragmentów naczyń wczesnośredniowiecznych oraz z przełomu wczesnego i późnego średniowiecza. Wskazuje to na długi okres jej formowania się. Większość tworzyły egzemplarze wykonane techniką taśmowo-ślizgową – GT-C1 (ok. 63%) i GT-B (ok. 23%), zaś wyroby tzw. tradycyjne (GT-A) stanowiły ok. 13%. W warstwie nie stwierdzono fragmentów naczyń toczonych (GT-C2). Te proporcje pozwalają datować pozyskane z niej materiały na czasy nie późniejsze niż koniec XV w. Natomiast na podstawie wyniku analizy dendrochronologicznej pomostu młodszej fazy 2 (por. dalej, rozdz. VIII.3) chronologię tę można przesunąć na okres wcześniejszy niż 2. ćwierć lub połowa XV stulecia. Ze względu na luźną strukturę warstwy liczyć się trzeba z przeniknięciem do niej zabytków z późniejszych struktur. Należy także podkreślić, że nie odnotowano w niej naczyń podobnych do materiałów charakterystycznych dla V fazy użytkowania grodu, które są datowane na przełom XIV i XV w. (por. rozdz. VII.2.6).

Bardziej zróżnicowany zbiór wyrobów garncarskich pozyskano z warstwy 24, związanej w okresie użytkowania konstrukcji nr II (faza 3b). Największy udział miały w nim naczynia toczne (GT-C2 – ok. 37%, GT-D – ok. 1%), przy nieco mniejszej liczbie egzemplarzy wykonanych techniką taśmowo-ślizgową (GT-B – ok. 16%, GT-C1 – ok. 17%) i ugniatania wałeczkowego (GT-A, ok. 23%). Współwystępowanie wyrobów toczonych z naczyniami innych grup technologicznych wskazuje na wykształcenie się opisywanej warstwy najwcześniej w XVI stuleciu. Zawierała ona jednak również nieliczne formy typowe dla garncarstwa siedemnastowiecznego. Jeszcze większy udział ceramiki toczonej (ok. 51%), a także pojedyncze fragmenty okazów szkliwionych odnotowano w warstwie 22. Na tej podstawie jej powstanie można datować najwcześniej na początek XVII w.

Omawiane naczynia kuchenne mają niewiele analogii wśród materiałów pochodzących z innych części grodziska i z terenu miasta. Najbardziej charakterystyczne dla opisywanego zespołu garnki o wylewach typów G-VIII, G-IX, G-X i G-XI znaleziono na stanowiskach Rynek Kościelny i ulica Mostowa (stan. 7 i 125). Odnotowano je tam przede wszystkim w jamie 77 i w warstwie 359, w mniejszej liczbie w warstwach 75, 428 i 430 (Krasnodębski, Olczak 2015a, tabl. 1: 2, 4; 4: 5; 19: 3, 4; 30: 2, 3). Niewielki udział podobnych naczyń zarejestrowano też na grodzisku, głównie wśród materiałów pozyskanych z fosy fazy C1 (por. rozdz. VII., tabl. VII.4: 1; VII.5: 1; VII.6: 1; VII.7: 8). Garnki o zbliżonym kształcie odkryto także na pobliskiej osadzie wiejskiej w Daniłowie Małym, pow. białostocki, stan. 7, która była zasiedlona w okresie od XIV do połowy XVI w. (Krasnodębski, Olczak, Wójcik 2018, 305 n., ryc. 27: 1; 28: 5; 32: 1; 35: 3, 4). Na zamku w Tykocinie, pow. białostocki analogiczne wyroby stwierdzono wśród znalezisk z poziomów chronologicznych II i III, datowanych od końca XV w. do 3. ćwierci XVI w. (Auch, Trzeciński 2015, 218, ryc. 1: 7; 2: 1; 7: 1; 8: 5). Natomiast podobne naczynia stołowe (GT-C1) występują zarówno wśród materiałów z suraskiego grodu, pocho-

dających najpóźniej z przełomu XIV i XV w. (faza V, por. rozdz. VII.2.6), jak i z miasta (ob. 77 i 189 oraz w. 430 – Krasnodębski, Olczak 2015a, tabl. 3: 1, 2; 4: 1, 3; 5: 2; 7: 2).

VIII.3. Wnioski

Położony na południowy wschód od grodziska odcinek brzegu Narwi użytkowany był zapewne już we wczesnym średniowieczu. Najstarsze zachowane w tym miejscu trwałe konstrukcje pochodzą jednak z późniejszego okresu i związane są przypuszczalnie z budową umocnień późnośredniowiecznego grodu. Świadectwem tych działań są dwa rzędy dębowych słupów – jeden wbity w dno rzeki w poprzek jej koryta i drugi, usytuowany wzdłuż jej zachodniego brzegu, poczynając od wylotu południowej części fosy (por. rozdz. III, ryc. III.1). Wprawdzie nie można wykluczyć, że w pobliżu tego miejsca istniał rodzaj przeprawy, ułatwiającej dostęp do położonych na przeciwległym brzegu Narwi terenów zalewowych, w suchszej porze roku wykorzystywanych na przykład jako pastwiska, jednak ani kształt tej konstrukcji, ani też jej usytuowanie nie wskazuje, aby pełniła ona funkcję pomostu lub kładki. Wydaje się, że rząd prostopadły do nurtu rzeki jest pozostałością jazu, którego celem, po wypełnieniu przestrzeni między palami faszyną lub deskami, było spiętrzenie wody i skierowanie jej do otaczającej warownię fosy. Stan zachowania konstrukcji ustawionej na brzegu Narwi, równoległe do jej biegu, nie pozwala na stwierdzenie, czy służyła ona do regulacji poziomu wody w fosie, czy też pełniła funkcję falochronu, zabezpieczającego skarpe przed działaniem rzeki. Ze względu na obecność pali również poza wylotem fosy ostatnia hipoteza jest bardziej prawdopodobna⁶. Wynik analizy dendrochronologicznej jednego z dębowych pali ustawionych na brzegu rzeki wskazuje, że drzewo, z którego go wyciosano, zostało ścięte po 1357 r. (por. rozdz. VII, tab. VII.3 oraz Ważny 2004; Koperkiewicz, Szulta 2011, 201). Biorąc pod uwagę podobne rozmiary pozostałych pali oraz wykonanie ich z tego samego gatunku drzewa, można przyjąć, że budowa obu konstrukcji nastąpiła w tym samym czasie, czyli w 2. połowie XIV lub na początku XV w. Ich wzniesienie związane było przypuszczalnie z wykopaniem lub pogłębieniem fosy wokół dawnego grodu wczesnośredniowiecznego. Na podstawie datowania pojedynczej próbki trudno jednak stwierdzić, czy miało to związek z gruntowną przebudową umocnień na początku fazy V, czy też nastąpiło jeszcze w fazie IV (por. rozdz. VII.1). Na podobny okres przypada zapewne formowanie się warstwy 69 (faza 1), zawierającej materiały ceramiczne datowane od wczesnego średniowiecza do XV w. Znalezionej w niej kijanka świadczy, że brzeg rzeki służył w tym czasie również do wykonywania zwykłych prac przydomowych, takich jak pranie.

W fazie 2 zbudowana została konstrukcja nr I, stanowiąca prawdopodobnie rodzaj pomostu ułatwiającego dostęp do rzeki. Wynik analizy dendrochronologicznej uzyskany z jednej z desek (w. 57) pozwala sądzić, że powstał on po 1426 r. (por. rozdz. VII, tab. VII.3 oraz Ważny 2004). Na podstawie tego datowania i cech materiałów zabytkowych odkrytych w warstwie 69, na której usytuowany był domniemany pomost, jego budowę można łączyć z końcem fazy V lub fazą VI funkcjonowania grodu.

Kolejny etap użytkowania brzegu Narwi związany jest z konstrukcją nr II (faza 3a), wzniesioną bezpośrednio na deskach starszego pomostu. Bardzo dobry stan zachowania tego ostat-

⁶ Wykonane z dębowych pali umocnienia brzegu Narwi, datowane przypuszczalnie na 2. połowę XV w., odkryto w Pułtusk (Pela 2004, 187 n., ryc. 4).

niego wskazuje, że między budową obu konstrukcji nie upłynęło dużo czasu, a zatem młodsza z nich powstała zapewne już w 2. połowie lub pod koniec XV w. Potwierdzają to również nieliczne znaleziska pochodzące z warstw tej fazy, datowane ogólnie na XV stulecie. Podłoże w pobliżu konstrukcji nr II szybko się zamuliło, o czym świadczy charakter zalegających wokół nawarstwień, utworzonych prawdopodobnie w wyniku podmywania przez rzekę podnóża skarpy. Na podstawie cech materiałów zabytkowych pozyskanych z warstw kolejnej fazy (4) można przyjąć, że konstrukcja przestała być użytkowana najpóźniej pod koniec XVI w. Po tym okresie w miejscu tym nie prowadzono już żadnych większych prac budowlanych.

Trudno stwierdzić, czy odkryte na brzegu Narwi konstrukcje mogą być relikami niewielkiej przystani. Z wykopu nie pochodzą żadne znaleziska, które potwierdzałyby taką ich funkcję, trzeba jednak pamiętać, że przebadany obszar był niewielki. Jeżeli jednak istniała tu jakaś przystań, to ze względu na obecność fosy, odcinającej dostęp do tego miejsca z terenu miasta, była ona zapewne niewielka i mogła służyć tylko załodze grodu.

Chapter VIII. Late Medieval and Early Modern wooden constructions on the Narew River bank

Dariusz Krasnodębski, Hanna Olczak

Summary

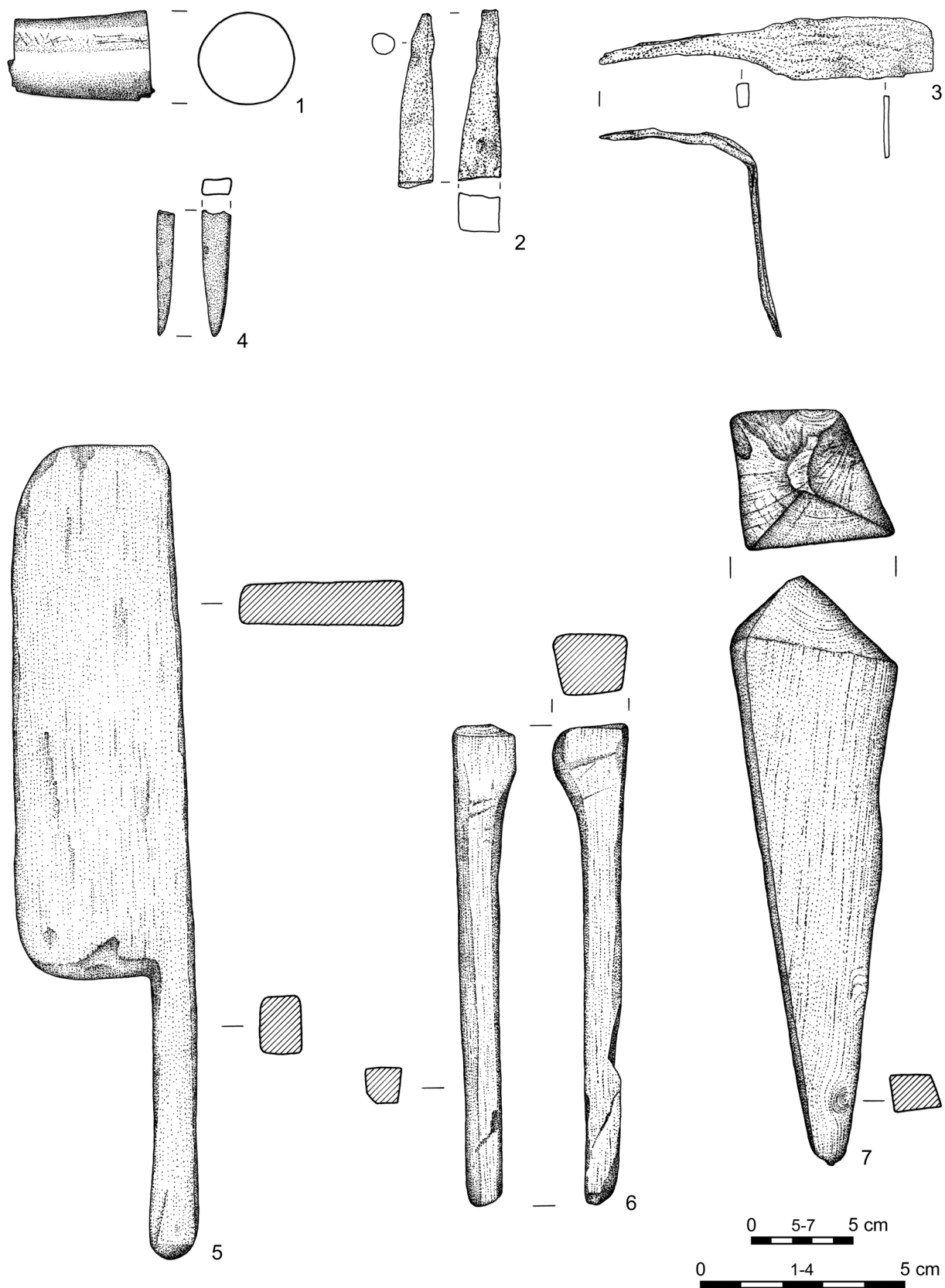
The structures described in this chapter are located in the immediate vicinity of the Narew River bank, at the south-eastern base of the stronghold (the trench No. 2 from 2004). In this place, opposite the outlet of the southern part of the moat, there is a row of oak posts driven into the bottom of the Narew River, arranged perpendicularly to the riverbed. Four more posts are also located at the foot of the stronghold, along the western bank of the river.

The oldest layers discovered in the trench were formed by natural river sediments, without any historical content. Above them, there was a layer with a large amount of pugging, oak and pine wood (phase 1, layer 69). They were mainly sticks and branches, but also pieces with processing marks. On the ceiling of this layer, the wooden structure No. I (phase 2) was built, consisting of three parallel boards (layers 45, 46 and 47), lying on a perpendicular pine board (layer 57). It was probably a fragment of a pier which enabled access to the river. In the next period, the structure No. II (phase 3a) was created. In the trench, its south-western corner was probably discovered (layers 48 and 49). It was a log structure placed perpendicularly to the river bank, with walls reinforced with large stones. Probably this construction also served as a pier. The next phase (4) is associated with the period following the cessation of use of the structure No. II. Its interior was gradually filled with sand, pieces of wood and stones. On the outside from the western wall of the structure No. II, layers were unearthed, probably as a result of sliding of sand from the upper part of the stronghold's rampart. There were stones of different sizes there, sometimes burnt out, forming loose pavements (layers 17, 29). The last phase (5) was the use of this place in the most recent period (the 19th century – the first half of the 20th century), during which further soil subsidence from the upper part of the rampart of the stronghold took place.

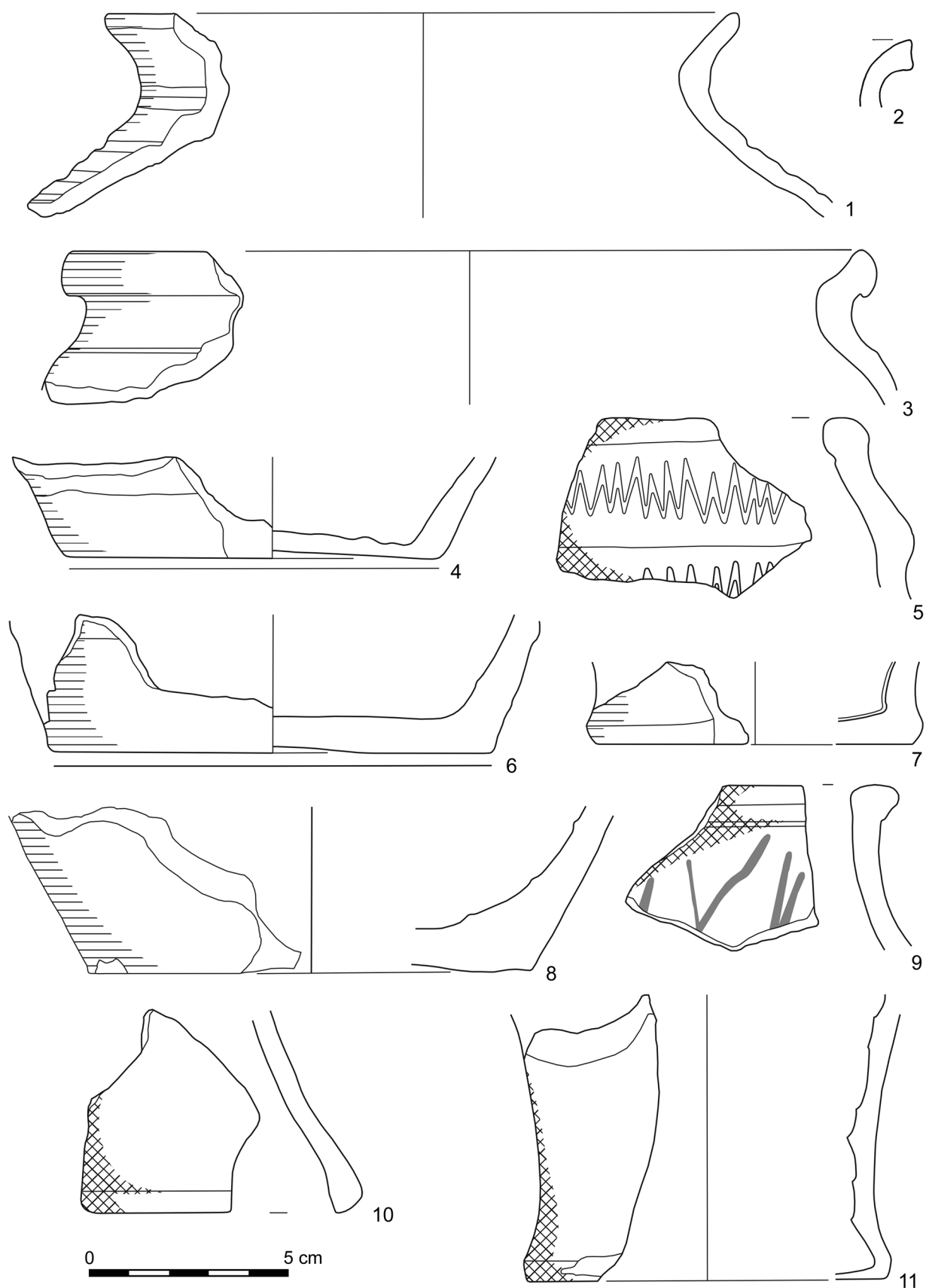
In the trench, 1868 fragments of pottery vessels dating from the Late Middle Ages to the Early Modern period were found, as well as few fragments of tiles, an oak washing paddle, a semi-finished product made of horn or antler and metal artefacts, mainly iron.

The section of the Narew River bank located southeast of the stronghold was probably used already in the Early Middle Ages, but the relics of the wooden structures preserved in this place are associated with the reconstruction of the stronghold in the Late Middle Ages. During this period, two rows of wooden posts were created, which, on the basis of dendrochronological analyses, can be dated to the second half of the 14th century or the beginning of the 15th century. The row of piles

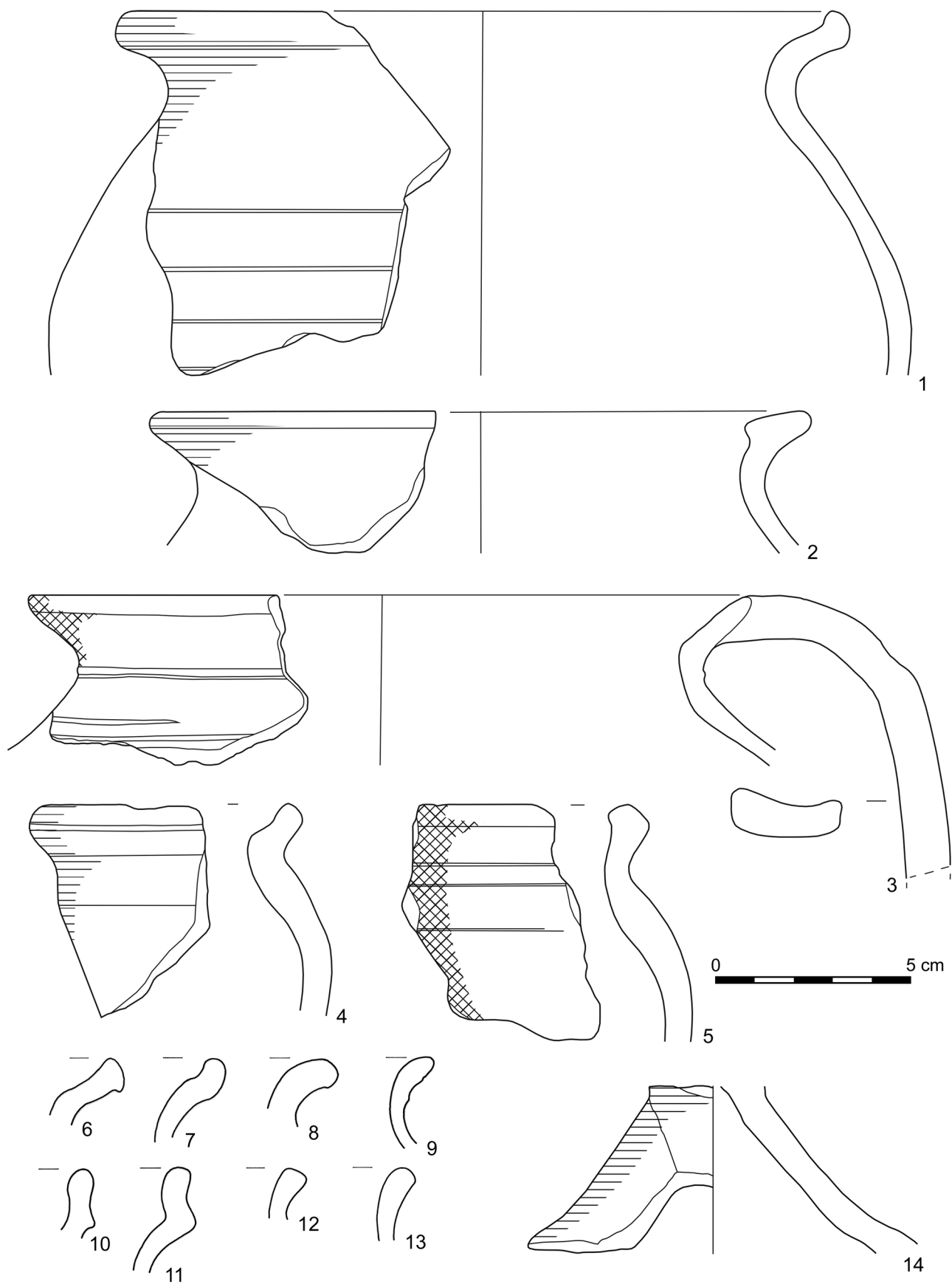
perpendicular to the riverbed could serve as a dam, the aim of which was to accumulate water and direct it to the moat surrounding the stronghold. The state of preservation of the posts driven into the river bank does not allow to determine whether the structure was used to regulate the water level in the moat or acted as a breakwater, protecting the slope against the river. The next phase can be combined with the construction of the structure No. I, which probably took place in the first half of the 15th century. The structure No. II was probably created in the second half or at the end of the 15th century. It is difficult to determine whether the structures discovered on the bank of the Narew River are relics of a small haven that could be used by the people from the stronghold.

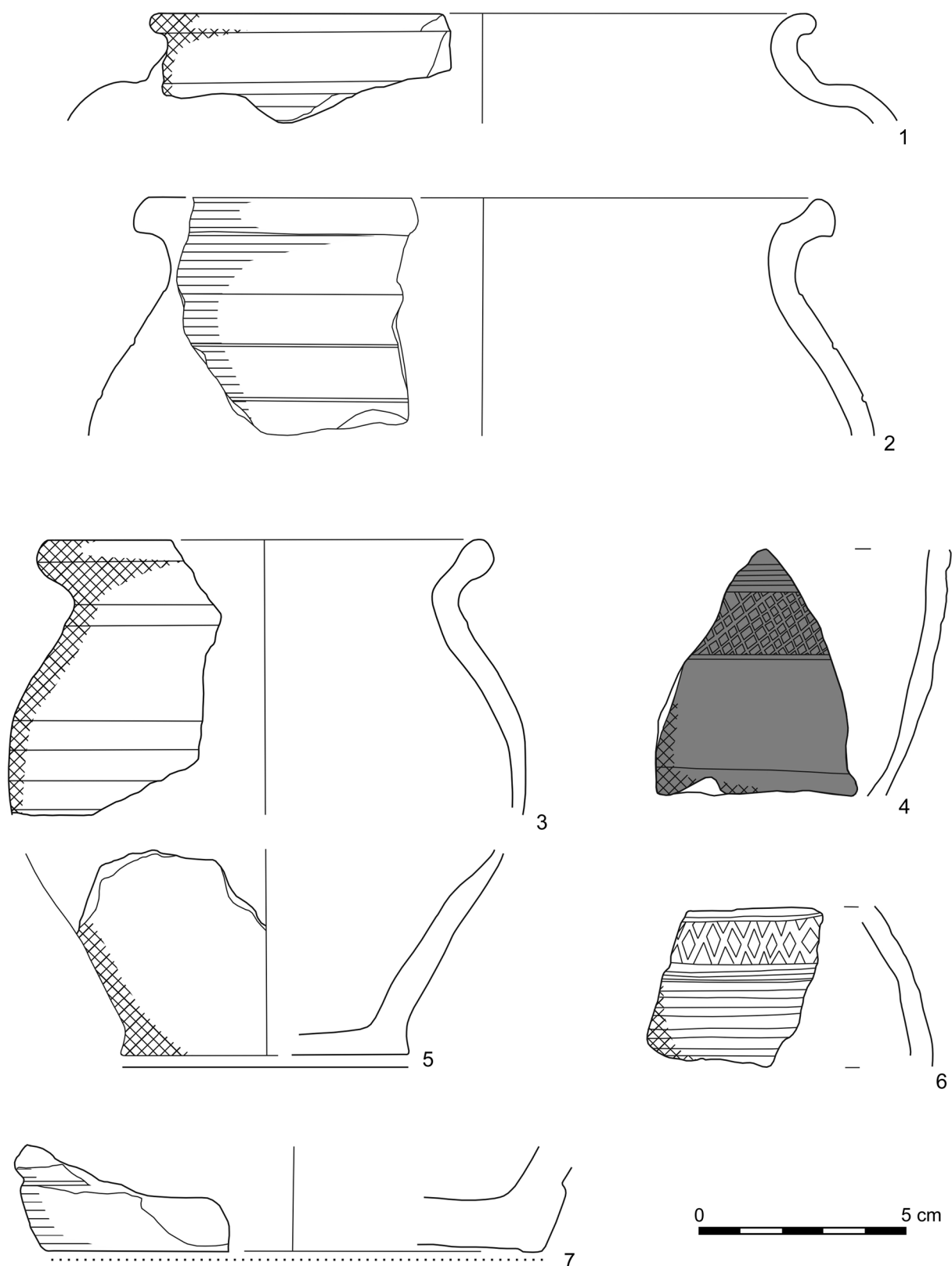
Tabl. VIII.1. Suraz, pow. białostocki, stan. 1, wykop 2. Wybór przedmiotów z poroża lub rogu (1), żelaza (2, 3), prawdopodobnie ołowiu (4) i drewna (5-7): 1, 2 - w. 7 (faza 5); 3 - w. 8 (faza 4); 4 - w. 86 (faza 5); 5 - w. 69 (faza 1); 6, 7 - w. 66 (faza 3a). Rys. G. Nowakowska, H. Olczak

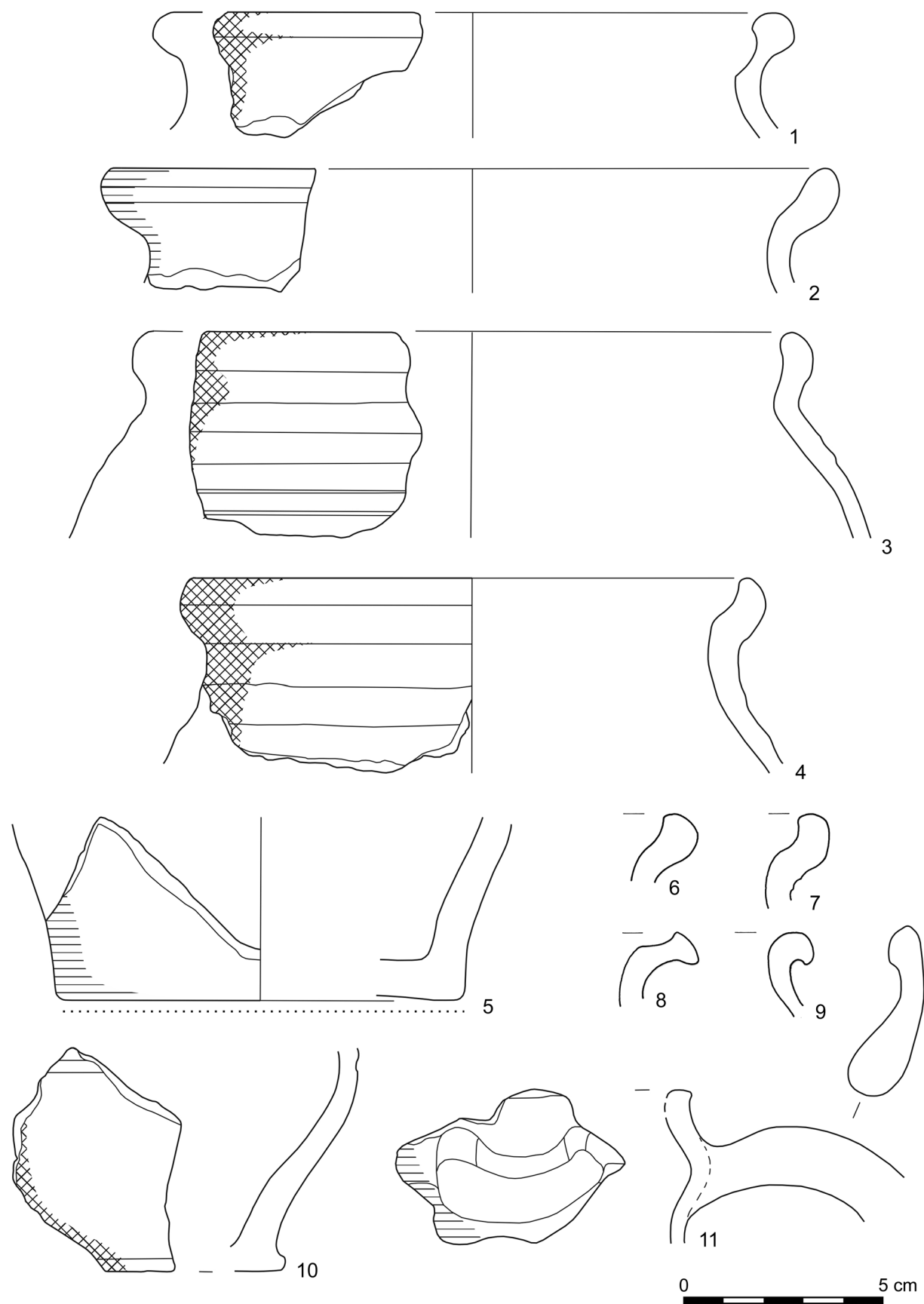
Tabl. VIII.2. Suraż, pow. białostocki, stan. 1, wykop 2. Wybór fragmentów ceramiki późnośrednio-wiecznej (1-6, 8-11) i nowożytniej (7): 1-7 - w. 22 (faza 3b); 8-11 - w. 24 (faza 3b). Rys. B. Jakubowska, H. Olczak, A. Poniewierska

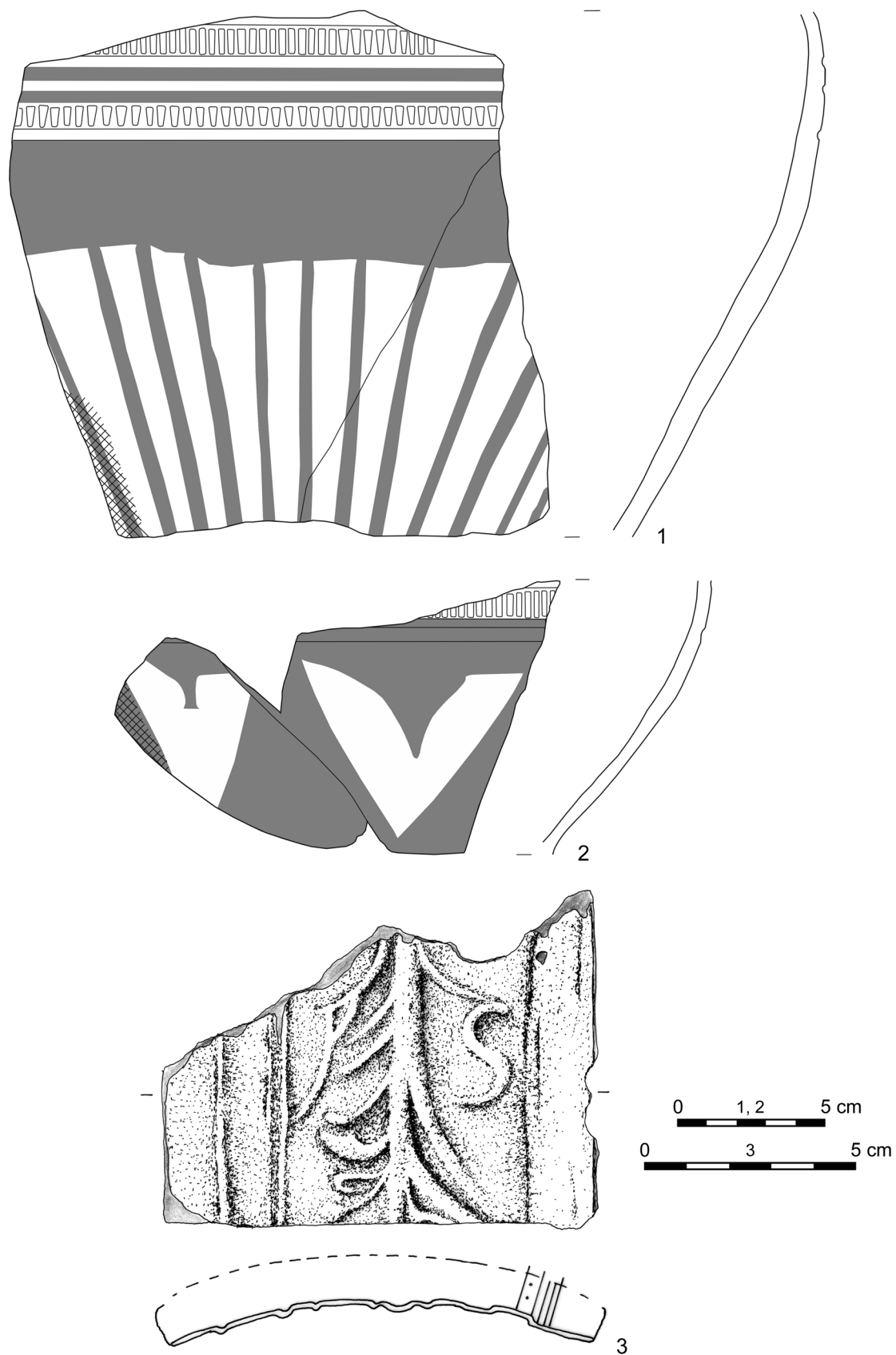
Tabl. VIII.3. Suraż, pow. białostocki, stan. 1, wykop 2. Wybór fragmentów ceramiki późnośredniowiecznej (1, 2, 4–8, 10–14) i nowożytnej (3, 9) z warstwy 24 (faza 3b). Rys. B. Jakubowska, H. Olczak, A. Poniewierska

Tabl. VIII.4. Suraż, pow. białostocki, stan. 1, wykop 2. Wybór fragmentów ceramiki późnośrednio-wiecznej: 1 – w. 28 (faza 3b); 2 – w. 25, 27 lub 28 (faza 3b); 3, 5 – w. 65, 66 lub 67 (fazy 3a i 3b); 4, 6, 7 – w. 69 (faza 1). Rys. B. Jakubowska, A. Poniewierska

Tabl. VIII.5. Suraż, pow. białostocki, stan. 1, wykop 2. Wybór fragmentów ceramiki późnośrednio-wiecznej z warstwy 69 (faza 1). Rys. B. Jakubowska, H. Olczak, A. Poniewierska

Tabl. VIII.6. Suraż, pow. białostocki, stan. 1, wykop 2. Wybór fragmentów ceramiki późnośredniowiecznej (1, 2) i nowożytnych kafli (3): 1, 2 – w. 66 (faza 3a); 3 – w. 22 (faza 3b). Rys. M. Garas, B. Jakubowska, A. Poniewierska

